

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Мишкарьова Світлана Володимирівна

УДК 37 : 271.2 – 737 (477.8) «1921/1939»

**ОСВІТНЬО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСЬ ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСТВ
У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД
(1921-1939 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор

Шугасва Людмила Михайлівна,

Рівненський державний гуманітарний університет.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,

Вихрущ Анатолій Володимирович

Тернопільський національний економічний
університет,

завідувач кафедри психологічних та
педагогічних дисциплін;

кандидат педагогічних наук, доцент,

Костюк Оксана Юріївна,

Національний університет «Острозька академія»,
доцент кафедри англійської мови та літератури.

Захист відбудеться 17 березня 2015 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному університеті ім. Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40, другий поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету ім. Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 16 лютого 2015 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна соціально-політична ситуація в Україні зумовлює необхідність здійснення освітніх реформ, пов'язаних із відродженням духовності в суспільстві, орієнтацією на загальнолюдські цінності, що ґрунтуються на традиційній для більшості українських регіонів християнській моралі.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначається, що в контексті найбільш гострих проблем, які стримують розвиток освітньої галузі, не дають можливості забезпечити нову якість організації навчально-виховного процесу відповідно до вимог сьогодення, є низький рівень суспільної моралі, що призводить до бездуховності, низької культури поведінки частини учнівської та студентської молоді. Зазначене вимагає створення цілісної системи виховання, що забезпечить моральний і духовний розвиток у процесі соціалізації підростаючого покоління.

Православ'я як традиційна органічна складова духовного життя завжди відіграло важливу роль у ході державного і культурного будівництва, сприяло збереженню впродовж багатьох століть національної ідентичності українців. Освітньо-виховна діяльність духовенства та кращих представників православної громадськості з давніх часів сприяла збереженню української самобутності та розвитку культури народу.

Вочевидь, що в сучасних закладах освіти учні набувають, зокрема, і релігієзнавчої обізнаності. Конфесійна складова виховання школярів набуває особливої значущості в процесі становлення особистості громадянина-патріота, захисника незалежності та суверенітету України. Формування морально-етичної сфери особистості здійснюється не лише сучасною школою, а й інституціями громадянського суспільства, до яких належать і релігійні організації. Тому пошук ефективної взаємодії між сучасними світськими та релігійними інституціями в процесі етико-моральної освіти і виховання актуалізує відповідний педагогічний досвід минулого.

Значущість досліджуваної проблеми визначається необхідністю реалізації культурологічного і регіонального підходів до її наукового аналізу, зумовленого тим, що освітньо-виховна діяльність православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) здійснювалася на тлі загального контексту цивілізаційних процесів в Україні, сприяла розвитку доброчинності не лише в освіті, але й в інших сферах соціокультурного життя краю, у певні періоди історичного шляху країни потребувала прогресивних форм та методів впливу на загальний розвиток освіти дітей, молоді й дорослих краю, відображала соціокультурні, економічні особливості життя місцевого населення.

Незважаючи на те, що в сучасній Україні церква відокремлена від держави, а школа від церкви вивчення досвіду діяльності православних братств, зокрема в Західній Україні у

досліджуваний період з історико-педагогічних позицій, є актуальним та доцільним в контексті запозичення апробованих змісту, форм і методів освітньо-виховної роботи.

Концептуальне підґрунтя духовно-морального виховання дітей і молоді представлено в науковому доробку О. Антонової, А. Герасимчука, О. Дубасенюк, О. Дем'янчука, Г. Васяновича, П. Сауха та ін.

Засадничі положення діяльності вітчизняних православних братств, (середина XVI – початок XX ст.), висвітлено в працях дорадянських, радянських та українських емігрантських учених І. Власовського, О. Єфименко, Я. Ісаєвича, М. Кояловича, М. Линчевського, І. Огієнка, Б. Мітюрова, О. Папкова, А. Савич, М. Скабаллановича, С. Соловійова, М. Трипольського, І. Фльорова, В. Шинкарука та ін. Аналізу традицій, специфіки управління та особливостей діяльності православних братств присвячені роботи сучасних дослідників (С. Гаврилюк, С. Кваша, П. Кралюк, І. Тимочко та ін.).

Проблематика діяльності православних братств до початку XX ст. широко представлена в наукових розвідках сучасних українських фахівців з історії і релігієзнавства (О. Бучма, Я. Грицак, Л. Гурська, Т. Гунчак, Г. Капустін, А. Колодний, Б. Лобовик, Л. Мозговий, В. Рожко, Р. Шеретюк, Л. Шугаєва, Н. Яковенко, П. Яроцький та ін.).

В історико-педагогічних дослідженнях сучасних українських учених О. Борейка, С. Бричок, О. Велемєць, Н. Дудник, Н. Коляди, О. Костюк, В. Фазана обґрунтовано положення, які опосередковано висвітлюють проблеми освітньо-виховної діяльності релігійних організацій, релігійної освіти і виховання в Російській імперії XIX – поч. XX ст.

Різноманітні аспекти діяльності православних західноукраїнських братств у міжвоєнний період розглянуто в сучасних дисертаційних роботах з історії та історії педагогіки українських учених: В. Борщевича, С. Гнот, Ю. Данильця, А. Кукурудзи, І. Левандовської, Л. Левицької, Р. Найди, Л. Пунько, Г. Розлуцької, З. Саф'янюк, Л. Стахів, Г. Степаненко, Н. Стоколос, Т. Тхоржевської, Я. Яців.

Вагома роль у дослідженні проблем діяльності православних братств у досліджуваний період належить польським ученим (А. Борковський, Р. Дубець, С. Кирилович, М. Ленчевський, А. Миронович, М. Папезжинська-Турек та ін.). Релігійні проблеми західних українців на тлі політичних, етнічних та етноконфесійних відносин у II Речі Посполитій розглядали польські науковці (А. Гіза, Г. Купріянович, М. Рощенко, С. Степень, Є. Томашевський та ін.).

Проте, всебічний історико-педагогічний аналіз освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) не здійснювався. Тому виникла потреба в інтенсифікації наукових пошуків щодо історико-педагогічного аналізу організації, змісту та форм освітньо-виховної діяльності православних

братств досліджуваного періоду з позицій міждисциплінарного підходу (історія педагогіки, історія та релігієзнавство), що і зумовило вибір теми дисертації: «**Освітньо-виховна діяльність православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Рівненського державного гуманітарного університету і є складовою комплексної науково-дослідницької теми кафедри теорії та методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету "Формування вчителя як конкурентоспроможного фахівця в умовах модернізації освітньої галузі України"(державний реєстраційний № 0107U000863).

Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 9 від 29.04.2011р.) і узгоджена в Раді з координації досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 5 від 24.05.2011р.).

Мета дослідження: на основі історико-педагогічного аналізу архівних та літературних джерел виявити основні чинники, організаційні засади, зміст, форми та тенденції освітньо-виховної діяльності православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період (1921–1939 рр.).

Завдання дослідження:

1. Визначити методологічні засади, уточнити понятійний апарат та окреслити джерельну й історіографічну базу дослідження проблеми освітньо-виховної діяльності православних братств як історико-педагогічного явища.

2. Охарактеризувати стан освіти і виховання на західноукраїнських землях у міжвоєнний період як умови для реалізації освітньо-виховної діяльності православних братств.

3. З'ясувати основні чинники, що впливали на освітньо-виховну діяльність православних братств у Західній Україні в межах 1921–1939 рр.

4. Розкрити особливості організації, змісту і форм освітньо-виховної діяльності православних братств у Західній Україні у досліджуваний період.

5. Узагальнити досвід освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у досліджуваний період і окреслити можливість його екстраполяції в освітньо-виховний процес на сучасному етапі.

Об'єкт дослідження – розвиток освіти і педагогічної думки у Західній Україні у міжвоєнний період (1921–1939 рр.)

Предмет дослідження – зміст, форми, методи та тенденції освітньо-виховної діяльності православних братств у Західній Україні.

Хронологічні межі дослідження. Нижня хронологічна межа (1921 рік) визначається трансформацією братського руху на західноукраїнських землях, зумовленою входженням Православної церкви в сферу державно-конфесійних відносин новостворених після закінчення I Світової війни держав, зокрема Румунії, Чехословаччини і II Речі Посполитої. **Верхня** межа наукового пошуку (1939 р.) окреслена у зв'язку з припиненням активної діяльності братств у контексті соціально-політичних трансформацій, пов'язаних із початком Другої світової війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють історичну територію Західної України, яка в досліджуваній період входила до складу Польщі, Чехословаччини і Румунії. З урахуванням того, що на території Галичини переважав вплив Греко-католицької церкви, у Північній Буковині – Румунської православної церкви, а в Закарпатті – Сербської православної церкви, основний акцент зроблено на території історичної Волині, де православ'я як релігійна конфесія набула більшого у порівнянні з іншими територіями Західної України поширення, що і зумовило освітньо-виховну діяльність православних братств.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять гносеологічні та аксіологічні підходи до розгляду релігійної та педагогічної реальності, філософські положення про діяльність та її соціальну природу, про єдність діяльності та свідомості особистості; положення про необхідність виокремлення загального, особливого, одиничного з метою визначення специфіки діяльності православних братств у Західній Україні; загальнометодологічні принципи аналізу історико-педагогічних явищ і процесів: об'єктивності, історизму, світоглядного плюралізму, гуманізму та демократизму, системності у вивченні педагогічних явищ, пріоритетності християнських цінностей в історії освіти України.

Теоретичні та методологічні засади дослідження складають концептуальні ідеї та підходи істориків педагогіки (Л. Березівська, М. Богуславський, Г. Ващенко, В. Вихрущ, Н. Гупан, Н. Дічек, М. Левківський, Н. Сейко, О. Сухомлинська, Є. Шестун та ін.).

Дослідження ґрунтується на історико-педагогічному регіоналізмі, який передбачає врахування історичної ретроспективи, особливостей культури й освіти регіонів Західної України, а також всезагальний характер християнських цінностей у сфері освіти та виховання підростаючого покоління.

Міждисциплінарний характер роботи зумовив необхідність звернення до соціології релігії, методології історії та історії педагогіки, що дало змогу цілісно розглянути проблему

освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України в міжвоєнний період. Системний підхід реалізовано з метою розкриття цілісності педагогічного процесу шляхом використання всього спектру різних груп джерел.

Мета, завдання та предмет дослідження зумовили необхідність використання комплексу дослідницьких методів: *загальнонаукових* (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація історико-педагогічних джерел, їх систематизація), що дозволило вивчити, узагальнити та систематизувати наукові джерела, погляди науковців на проблему освітньо-виховної діяльності братств, а також пошуково-бібліографічний метод вивчення архівних, бібліотечних фондів, каталогів, бібліографічних видань; *спеціальних історико-педагогічних*: історико-правовий – для визначення правових норм, що визначили освітньо-виховну діяльність православних братств; історико-структурний – з метою структурування історико-педагогічної літератури з проблеми дослідження; історико-генетичний – для відтворення ретроспективи освітньо-виховної діяльності православних братств у межах західноукраїнського освітнього простору; історико-порівняльний – для порівняння досліджуваного освітнього феномену з аналогічними в історичному контексті.

Джерельну базу дослідження складають документи та матеріали: Державного архіву Волинської області (ФФ. 1, 36, 45, 46, 63, 73, 134, 140, 198, 200, 522), Державного архіву Рівненської області (ФФ. 30, 31, 118, 130, 156, 191, 314), Державного архіву Тернопільської області (ФФ. 2, 131, 148, 228), Державного архіву Івано-Франківської області (ФФ. 377, 511, 632.), Державного архіву Закарпатської області (ФФ. 2, 63, 1551, 1517, 1239, 1186, 1039), Державного архіву Чернівецької області (ФФ. 6, 1240, 14, 319, 24, 17, 18, 16, 20, 19, 43, 213); матеріали Волинської і Рівненської державних наукових бібліотек та Кременецької науково-педагогічної бібліотеки, фонд Острозького історико-краєзнавчого заповідника; періодичні видання: «На варті» (1925–1926 рр.), «Рідна церква» (1927 р.), «Духовний сіяч» (1928–1931 рр.), «За соборність» (1932–1935 рр.), «Церква і нарід» (1935–1938 рр.), «Шлях» (1937–1939 рр.), «Наша культура» (1937 р.), «Літопис Волині» (1951–1992 рр.), «Православная Волинь» (1922 р.); нормативно-правові документи – статuti, урядові постанови і розпорядження про діяльність православних братств; матеріали історико-педагогічного дослідження (автореферати, дисертації, монографії).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* в історико-педагогічній науці системно досліджено освітньо-виховну діяльність православних братств Західної України: розкрито сутність і зміст визначальних чинників, які зумовили специфіку їх освітньо-виховної діяльності у міжвоєнний період; проаналізовано участь братчиків у формуванні підходів та методики навчання Закону

Божого і релігійного виховання молоді; виокремлено провідні тенденції досліджуваного процесу (територіальну, етнічну, методичну, діяльнісну);

- *удосконалено* понятійно-категоріальний апарат і методологічні підходи до дослідження історико-педагогічних феноменів, зокрема дефініції «братство», «західноукраїнське православне братство», «освітньо-виховна діяльність православних братств Західної України»; уточнено регіональну етноконфесійну та освітню специфіку територій Західної України у досліджуваних хронологічних межах;

- *подальшого розвитку* набула історико-педагогічна регіоналістика щодо форм і напрямів діяльності православних братств у досліджуваний період

До наукового обігу *введено* невідомі та маловідомі архівні матеріали, що висвітлюють діяльність православного братського руху Західної України, загалом 26 архівних документів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для визначення напрямів співпраці закладів освіти та релігійних і громадських організацій, статутна діяльність яких спрямована на освіту та виховання школярів і молоді; матеріали і висновки розширюють та поглиблюють зміст навчальних курсів з історії педагогіки, народознавства, етнопедагогіки, релігієзнавства. Матеріали дослідження можуть бути використані в навчальному процесі закладів післядипломної педагогічної освіти та діяльності організаторів духовних навчально-виховних закладів, педагогів-практиків, краєзнавців. Джерельна база дисертації може бути корисною для дослідників різних галузей педагогічних знань – історії педагогіки, філософії освіти, теорії та методики виховання.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і результати дослідження були представлені на наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародних*: V Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2010), VI Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2011), VII Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2012), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2013); *всеукраїнських* та *регіональних*: «Проблеми компетентнісного підходу у підготовці майбутніх вчителів: тенденції та перспективи» (Кривий Ріг, 2012), «Фізична культура дітей та молоді на сучасному етапі: досвід та перспективи» (Рівне, 2012), «Актуальні проблеми сучасної дидактики в контексті вимог інформаційного суспільства» (Рівне, 2013), «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (Умань, 2013), «Розвиток просоціальної стратегії, як основи морального становлення особистості»

(Рівне, 2013); науково-методологічних семінарах Рівненського державного гуманітарного університету (2011-2014 рр.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (2014)

Публікації. За результатами дисертації опубліковано 9 одноосібних наукових праць, зокрема, 5 статей у провідних фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні, 3 у матеріалах конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, переліку умовних скорочень, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел (345 найменувань, з них 32 – іноземними мовами, 132 – архівні документи) на 41 сторінці. Робота містить 5 таблиць. Додатки подано на 22 сторінках. Повний обсяг роботи складає 239 сторінок, з них 176 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність вивчення досліджуваної проблеми; сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; охарактеризовано методологічні засади та використані методи дослідження; аргументовано наукову новизну та практичне значення дисертації; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, структуру роботи.

У першому розділі – **«Освітньо-виховна діяльність православних братств Західної України як історико-педагогічна проблема»** – представлено результати аналізу історіографії проблеми дослідження, визначено особливості впливу суспільно-політичного розвитку Західної України на освітньо-виховну діяльність православних братств у 1921-1939 рр.

З'ясовано, що теоретичний аналіз проблематики освітньо-виховної діяльності православних братств має міждисциплінарний характер, що передбачає врахування методології релігієзнавства, історії та історії педагогіки.

З позицій методології релігієзнавства доведено, що на західноукраїнських землях у міжвоєнний період релігія як соціальний інститут інтегрувала суспільство на засадах солідарності, служіння, взаємодопомоги, особливо в умовах етнічного та іншokonфесійного тиску з боку держави.

З позицій методології історії підтверджена необхідність урахування чинників, насамперед соціально-політичного характеру, які впливали на ставлення державної влади II Речі Посполитої, Румунії та Чехословаччини до національної освіти і виховання, до

православ'я загалом і діяльності братств зокрема, а також конкретних етнічних та конфесійних передумов їх функціонування.

З позицій методології історії педагогіки визначено доцільність формування системи джерельної бази дослідження, елементами якої є джерела *документальні* та *масові* (з державних архівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької областей) та *наукова література*, представлена: *територіально* (авторами з України, Польщі, Російської Федерації); *хронологічно* (дослідження дорядянської і радянської доби, пострадянські дослідження); *галузево* (наукові роботи з історії України і Польщі, історії релігії, релігієзнавства, історії педагогіки).

У результаті наукового пошуку подано результати категоріально-понятійного аналізу проблеми дослідження, визначено сутність категорій «братство», «західноукраїнське православне братство», «освітня діяльність», «виховна діяльність», «освітньо-виховна діяльність православних братств Західної України». Так, «західноукраїнське православне братство» тлумачиться як релігійно-громадська організація при православній парафії чи навчальному закладі, метою діяльності якої визначалося виключно відродження релігійного та морального життя Православної церкви, піклування про нього, участь у підготовці урочистого богослужіння, здійснення діяльності у сфері християнського милосердя, поповнення богословських знань та пастирсько-педагогічна і місіонерська діяльність.

У межах дослідження *освітньо-виховна діяльність православних братств Західної України* тлумачиться як спрямовані згідно положень статутів напрями, види, форми і методи навчання і виховання (як дорослих, так і дітей) у межах української православної громади з метою поширення релігійної освіти та формування православної християнської моралі і традиційних національних чеснот.

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми окреслено *територіальну тенденцію* до концентрації освітньо-виховної діяльності православних братств на території Західної Волині, що здійснювалася в межах українських православних церков (переважно на Волині).

Доведено, що на Західній Україні православні братства виникали не лише при храмах і парафіях, а також і при середніх (наприклад, Луцька гімназія) та вищих (Братство православних богословів при Варшавському університеті) навчальних закладах. Визначено основні соціально-політичні, соціокультурні, етноконфесійні та регіональні чинники, що зумовили освітньо-виховну діяльність православних братств на території Західної Волині.

У другому розділі – "**Умови і чинники освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у міжвоєнний період**" – представлено результати історико-педагогічного аналізу організації навчання і виховання на західноукраїнських землях (1921–

1939 рр.) як своєрідного тла, на якому формувався і реалізовувався феномен освітньо-виховної діяльності православних братств.

Доведено, що освіта на західноукраїнських землях знаходилася під потужним державним впливом урядів Польщі і Румунії, що спричинив руйнацію національного підґрунтя освіти українців. Зазначено, що поряд із розвитком систем освіти зазначених держав, де відбувалися позитивні зрушення щодо організації, змісту, форм і методів навчання, українська національна меншина була позбавлена права на національну освіту. Політика полонізації і колонізації влади II Речі Посполитої на досліджуваних територіях визначалася концепцією Національно-демократичної партії (з 1928 р. офіційна назва партії – Стронніцтво народове – СН (Національна партія)) щодо полонізації східних територій держави шляхом поступової асиміляції слов'янських меншостей.

З'ясовано, що політика польської шкільної адміністрації передбачала централізацію й полонізацію освітньо-виховної діяльності шляхом ведення всієї шкільної документації (актів, каталогів, протоколів) польською мовою, використання переважно польських і румунських навчальних планів і підручників, запровадження польської як основної мови навчання, усунення з посад прогресивного українського вчительства тощо.

На основі аналізу історичних джерел визначено *етнічну тенденцію* в освітньо-виховній діяльності братств, сутність якої полягала в ускладненні умов означеної діяльності у зв'язку з полонізацією та румунізацією Західної України.

З'ясовано, що підґрунтям освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у 1921–1939 стала низка передумов, а саме: давні історичні традиції соборних православних братств; становлення та активізація діяльності української православної інтелігенції; державна політика країн, до складу яких входили українські землі тощо.

Доведено, що основними *чинниками*, які вплинули на розвиток освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у 1921–1939 роках, були *соціально-політичні* (домінуючий вплив державної національної й релігійної політики Польщі, Румунії, Чехословаччини, що спонукало до необхідності етнокультурної ідентифікації православного населення на землях Західної України у міжвоєнний період) та *етноконфесійні* (українізація православ'я, що визначала необхідність збереження української Православної церкви в умовах іншokonфесійного оточення).

Українізація Православної церкви як історичний феномен виявлялася у відновленні соборного устрою церкви, у відродженні українських обрядів і звичаїв у культово-обрядовій сфері, що, водночас, сприяло «очищенню» церкви від інонаціональних та іновірних запозичень і насаджень, в інкультурації православ'я в контексті української духовності,

національної культури, української богослужбової мови, українського мистецтва, архітектури, скульптури.

До основних тенденцій освітньо-виховної діяльності православних братств віднесено також *методичну*, зміст якої виявлявся у прагненні української православної інтелігенції до нарощування методичного потенціалу в національній системі освіти й виховання досліджуваного періоду. Зазначено, що проблеми української шкільної освіти і виховання активно обговорювалися учасниками Першого українського педагогічного конгресу (Львів, 2–3 листопада 1935 р.), де йшлося про українознавство, до складу якого входила мова, література, історія, пластичне мистецтво, музика українського народу та географія земель, заселених українцями.

За результатами аналізу джерельної бази обґрунтовано провідні *напрями* освітньо-виховної діяльності православних братств Волині на початку ХХ ст.: організація та сприяння розвитку мережі братських шкіл; благодійна підтримка діяльності церковно-парафіяльних шкіл; сприяння в організації середніх навчальних закладів – училищ (жіночих та чоловічих), гімназій, прогімназій, професійних училищ, трудових майстерень та їх благодійна підтримка; організація народних недільних читань релігійно-історичного, духовно-просвітницького та морально-етичного спрямування; створення народних бібліотек-читалень; краєзнавча діяльність та пов'язане з цим відкриття музеїв, давньосховищ, а також сприяння у пошуку пам'яток старовини; заснування власних видавничих центрів та друкарень; організація народних свят та інших дозвіллевих заходів християнського спрямування.

Відтак доведено, що освітньо-виховна діяльність православних братств Західної України у 1921–1939 роках мала ґрунтовну передісторію, у тому числі датовану початком ХХ століття.

У третьому розділі – **"Організаційні та змістові характеристики освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у міжвоєнний період"** – проаналізовано освітньо-виховну діяльність православних братств Західної України у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) та її організаційні засади, напрями та форми освітньо-виховної діяльності Братства православних богословів у Польщі (1934–1938 рр.), участь братчиків у формуванні підходів та розробці методики навчання Закону Божого і релігійного виховання молоді. Окреслено шляхи екстраполяції діяльності православних братств у сучасний освітній простір України.

Виявлено, що освітня, просвітницька та виховна діяльність (етико-морального, релігійного спрямування) як напрям роботи проходила наскрізно через усі статuti православних братств. Українізовані братства, окрім того, здійснювали діяльність національного та громадянського спрямування. Участь у прийнятті колективних рішень,

звітування перед громадою та причетність до Братства і відповідальність перед братчиками сприяли формуванню відповідальної, суспільно активної та високодуховної особистості.

Створення православних братств при навчальних закладах під керівництвом законовчителів сприяло поєднанню навчальної роботи з православним вихованням та активною громадською діяльністю. Окреслено значущість створення бібліотек та музеїв, охорони пам'яток старовини, що позитивно впливало на формування історичної та національної свідомості братчиків. Залучення до хорового православного співу в комплексі з популяризацією християнських та історико-краєзнавчих знань сприяли різнобічному формуванню високодуховної особистості братчика.

З'ясовано, що наступною провідною тенденцією освітньо-виховної діяльності православних братств у досліджуваній період є *діяльнісна*, сутність якої полягає в зростанні вагомості виховного компонента порівняно з освітнім. На основі аналізу педагогічної періодики доведено, що зміст освіти збагачувався предметами релігійного циклу (Закон Божий, Катехізис, Священна історія Старого Заповіту, Священна історія Нового Заповіту, історія церкви, аскетика, догматичне, апологетичне і порівняльне богослов'я, моральне богослов'я). Істотного значення набули питання виховання на засадах християнських цінностей.

Основними *напрямами* освітньо-виховної діяльності Братства православних богословів у Польщі як одного з найбільш дієвих у сфері освітньо-виховної діяльності на Західній Україні у 1921–1939 роках були: удосконалення власної богословської освіти; православне просвітництво; методична діяльність Релігійно-педагогічний кабінет (РПК); виховання дітей і молоді на засадах православних духовних цінностей; протидія шкідливим звичкам серед молоді, пропаганда здорового способу життя; організація масових соціально значущих заходів; поширення літератури релігійного, морально-етичного, духовно-просвітницького характеру шляхом організації видавничої справи, бібліотек, укладання бібліографії тощо.

До основних *форм* освітньо-виховної діяльності Братства православних богословів віднесено: з'їзди, конференції, зібрання, публічні доповіді і лекції з богословською, пастирсько-педагогічною та місіонерською тематикою; курси для бажаючих отримати або поповнити богословські знання; говіння, прощі; суспільно корисні справи (зокрема, вшанування пам'яті видатних особистостей); упорядкування поховань; народні недільні читання; співбесіди й проповіді релігійного, морально-етичного, духовно-просвітницького характеру.

Навчання Закону Божого у 1921–1939 роках як основного духовно-морального курсу в загальноосвітніх навчальних закладах знаходилося під пильною увагою православних братств Польщі, зокрема Братства православних богословів. Братчики брали активну участь

в удосконаленні навчального змісту та розробці сучасних на той час методик навчання, у виданні методичних вказівок законовчителям, в організації навчання на всіх його етапах, публікації методичних настанов на сторінках «Вісника Братства православних богословів» щодо навчання та релігійного виховання православної молоді.

До *освітньо-виховних напрямів діяльності* православних братств традиційних у досліджуваній період віднесено: духовне просвітництво, катехізацію, виховну та місіонерську діяльність серед молоді; пропагування в молодіжному середовищі християнського світогляду, способу життя, християнської моралі, створення атмосфери братської любові; поширення християнського милосердя і благодійності; активізація участі молоді в церковному і громадському житті з урахуванням традицій українського народу.

Зазначено, що серед сучасних *форм освітньо-виховної діяльності*, традиційними у цей період залишаються: просвітні та самоосвітні заходи, бесіди, зустрічі, науково-практичні конференції; екскурсії, прощі до святих місць, літні молодіжні табори, з'їзди та інші масові заходи, які не суперечать християнській моралі та чинному законодавству України; видання та поширення братствами друкованої продукції; науково-дослідницька, експериментальна наукова робота; освітня, методична та педагогічна діяльність.

Доведено, що участь представників братств у викладанні релігійних та релігієзнавчих курсів актуалізує реалізацію традиційних для них *навчально-виховних завдань*: ознайомлення учнів з основами християнської моралі як підґрунтя загальнолюдських та християнських моральних цінностей (істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі); формування свідомої та відповідальної особистості учня на основі християнських духовних, моральних та культурних цінностей; створення належних морально-етичних умов для самопізнання, самореалізації особистості у системі освіти України.

Серед традиційних *форм і методів виховання*, які використовувалися в освітньо-виховній діяльності православних братств досліджуваного періоду, доцільно визначити: запозичення і використання переконання, привчання і вправ, заохочення; обговорення прикладів зі Святого Письма, а також з літератури, життя сучасників; відвідування місць релігійного поклоніння, храмів, музеїв; перегляд й обговорення репродукцій картин на біблійну тематику; прослуховування духовної музики; постановка театралізованих вистав; підготовка до релігійних свят; рольові ігри; організація свят і виставок; підготовка творчих доробків тощо.

Доведено, що *традиційними партнерами освітньо-виховної співпраці* релігійних православних братств у межах інституцій держави і громадянського суспільства є заклади освіти, національно-культурні товариства, благодійні світські та молодіжні організації, заклади системи державної сімейної і молодіжної політики (центри соціальних служб для

сім'ї, дітей та молоді, служби у справах неповнолітніх, реабілітаційні центри, притулки тощо).

Визначено, що суспільно значущими для сьогодення формами освітньо-виховної діяльності братств, є: Православний Батьківський комітет – організаційна форма, що трансформувалася із діяльності колишніх сестринств; спільні з освітянами і науковцями науково-методичні семінари і круглі столи з проблем релігійного і релігієзнавчого навчання та морального виховання. Залишаються актуальними такі *форми освітньо-виховної діяльності*, як недільні школи, наукові конференції, методичні семінари, творчі фестивалі і конкурси, літні табори і прощі, організація православних бібліотек та електронних ресурсів, заходи на підтримку здорового способу життя.

Узагальнення результатів наукового дослідження дає підстави зробити такі **висновки**.

1. На основі врахування міждисциплінарного характеру проблематики освітньо-виховної діяльності православних братств, а також різних методологічних підходів (представлених на рівні методології історії педагогіки, релігієзнавства, історії) визначено документальні та масові джерела, а також наукову літературу з проблеми дослідження. Обґрунтовано роль і значення релігії в освітньому просторі Західної України, окреслено конкретно-історичні умови, що визначали освітню політику у досліджуваній період.

Зазначено, що територія Західної України історично знаходилася під впливом кількох християнських конфесій: греко-католицької у Галичині, православної на Волині, Північній Буковині та Закарпатті (Польська, Румунська, Сербська православні церкви). Доведено, що на території Румунії здійснювалася тотальна румунізація православ'я, тому яскравих прикладів діяльності нерумунських православних братств у дослідженні не представлено.

З'ясовано, що на території II Речі Посполитої державна політика щодо православних братств виявилася в процесах ревіндикації (судова акція польського католицького єпископату з метою повернення і привласнення церков, інших сакральних об'єктів, земельних угідь, маєтків, якими володіла Православна церква на Волині, Поліссі, Підляшші після поділів Польщі наприкінці XVIII ст.), пацифікації (урядова політика, спрямована на утихомирення насильницьким методом національних меншин, акція проведена урядом Польщі у другій половині 1930 року), неоунії (нове об'єднання церков, запроваджене польським римо-католицьким єпископатом на українських і білоруських землях, що входили у 20-30pp. XX ст. до складу Польщі, яка мала за мету просування католицизму на Схід.) тощо. Доведено, що церква стала центральним об'єктом асиміляції (державна політика, скерована на руйнацію етносоціальних систем, зокрема шляхом колонізації, політичного диктату, економічної експансії, культурно-мовного та релігійного домінування, обмеження прав національних меншин Західної України, підвалиною їхньої ідентичності, що однаковою

мірою стосувалося як греко-католиків Галичини, так і православного населення Волині, Полісся, Закарпаття і Буковини). Охарактеризовано особливості державної політики Польщі щодо православ'я, яка формалізувалася трьома основними концепціями: єпископату православної церкви, національної церкви, продержавної православної церкви.

У результаті наукового пошуку представлено результати категоріально-понятійного аналізу проблеми дослідження, визначено сутність категорій «братство», «західноукраїнське православне братство» «освітня діяльність», «виховна діяльність», «освітньо-виховна діяльність православних братств Західної України».

Встановлено, що переважання релігійного навчання в діяльності православних братств Західної України передбачало використання проповідей, бесід, лекцій, читань, роз'яснень, навчань Закону Божого та основ православного віросповідання, а також організації читалень, бібліотек, музеїв, виставок, звітів і концертів, створення хорів, видавництв, книгарень з розглядом таких аспектів освіти, як моральні, обрядові, ритуальні, соціальні.

Релігійне виховання, що запроваджувалося православними братствами Західної України шляхом релігійної освіти та активної діяльності в межах православних громад, окреслено як процес формування релігійних переконань особи, які втілюються в її праведному житті і моральній поведінці.

Аналіз джерельної й історіографічної бази дослідження проблеми освітньо-виховної діяльності православних братств як історико-педагогічного явища засвідчив, що спеціальних комплексних досліджень із запропонованої теми допоки не було, однак опрацьовані документи та матеріали дали змогу вирішити дослідницькі завдання, реалізувати поставлену мету.

2. Охарактеризовано стан організації навчання і виховання на західноукраїнських землях (1921–1939 рр.) як своєрідного тла, на якому формувався і реалізовувався феномен освітньо-виховної діяльності православних братств. З'ясовано, що освіта на західноукраїнських землях знаходилася під потужним державним тиском урядів Польщі і Румунії.

Доведено, що стан освіти і виховання у міжвоєнний період постає умовою для реалізації освітньо-виховної діяльності православних братств, а світські тенденції в розвитку теорії і практики навчання та виховання не суперечили традиційним релігійно-духовним засадам, які закладали підґрунтя християнської моралі, зберігали традиційні культурні й етнічні традиції української громади в іноетнічному та іншодержавному середовищі. Поширення релігійно-духовних православних засад було можливе лише шляхом залучення до освітньої і виховної справи широких верств української громадськості у формах діяльності громадських та релігійних організацій та інституцій.

3. Доведено, що історичним та соціальним підґрунтям освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у 1921–1939 були: давні історичні традиції соборних православних братств; формування та активізація діяльності української православної інтелігенції; державна політика країн, до складу яких входили українські землі тощо.

До основних чинників, які вплинули на спрямованість освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України у досліджуваний період, віднесено переважно соціально-політичні, що спонукали до збереження етнокультурних особливостей православного населення, та етноконфесійні, що визначали необхідність збереження української Православної церкви в умовах іншokonфесійного оточення.

Українізація Православної церкви як історичний феномен та чинник її освітньо-виховної діяльності виявлялася: у відновленні соборного устрою церкви; у відродженні українських обрядів і звичаїв у культово-обрядовій сфері, що, водночас, сприяло «очищенню» церкви від інонаціональних та іновірних запозичень і насаджень; в інкультурації православ'я, що передбачало втілення ідеалів української духовності, національної культури, зокрема, української богослужбової мови, мистецтва, архітектури, скульптури.

Означені реформи забезпечили спрямованість освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України в досліджуваний період на формування та розвиток у дітей християнських чеснот на засадах православної духовної культури.

4. На основі аналізу особливостей організації, змісту і форм освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України виявлено, що освітня, просвітницька та виховна діяльність етико-морального, релігійного спрямування як напрям роботи наскрізно простежується в усіх статутах братств. Створення бібліотек та музеїв, охорона пам'яток старовини позитивно впливали на формування історичної та національної свідомості братчиків. Залучення до хорового православного співу в поєднанні з популяризацією християнських та історико-краєзнавчих знань сприяли різнобічному формуванню високодуховної особистості братчика.

З'ясовано, що на Західній Україні православні братства виникали не лише при храмах і парафіях, а також і при середніх та вищих навчальних закладах.

Визначено популярні форми освітньо-виховної діяльності братств (з'їзди, конференції, зібрання, публічні доповіді і лекції на богословські, пастирсько-педагогічні та місіонерські теми, викладання Закону Божого та навчання дітей у недільних школах, курси, говіння, прощі, суспільно корисні справи, зокрема вшанування пам'яті видатних особистостей), упорядкування поховань, народні недільні читання, співбесіди, проповіді, релігійного, морально-етичного, духовно-просвітницького характеру. Окреслено роль українізованих

братств, що здійснювали діяльність національного та громадянського спрямування. Доведено, що створення православних братств при навчальних закладах під керівництвом законотчителів сприяло поєднанню навчальної роботи з православним вихованням в активній громадській діяльності.

5. На основі узагальнення досвіду освітньо-виховної діяльності православних братств Західної України міжвоєнного періоду та його екстраполяції у сьогодення доведено про доцільність запровадження співпраці навчальних закладів та православних громад, зокрема, школи і православних батьківських комітетів. Доведено про важливість проведення спільних науково-методичних семінарів і круглих столів з проблем морального виховання, що сприяє розвитку аксіологічної сфери особистості на засадах християнства. Актуальними для використання у сфері освіти визначено традиційні для православної педагогіки методи (переконання, вправління, привчання, заохочення, використання позитивних прикладів з релігійної літератури) та форми (відвідання православних храмів, музеїв історії релігії, перегляд фільмів та слухання духовних співів, постановка театральних вистав релігійного змісту, участь дітей у релігійних святах та обрядах тощо) освітньо-виховної діяльності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення вимагають питання, пов'язані з функціонуванням церковних недільних шкіл на території Західної України досліджуваного періоду, здійснення порівняльно-зіставного аналізу освітньо-виховної діяльності православних братств та польських, єврейських, німецьких, чеських релігійних товариств на території Західної України.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. *Мишкарьова С.В.* Роль православних братств України у підготовці вчителя: ретроспективний аналіз / С.В. Мишкарьова // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 571. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2011. – 208 с. – С. 109 – 117.

2. *Мишкарьова С.В.* Діяльність православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період 1921-1939 рр. як історико-педагогічна проблема / С.В. Мишкарьова // Вища освіта України. – Додаток 2 до №3, том V (30), 2011р. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 654 с. – С. 349 – 355.

3. *Мишкарьова С.В.* Методологічні засади дослідження освітньо-виховної діяльності православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період 1921-1939 рр. / С.В.

Мишкарьова // Зб. наук. праць Криворізького державного педагогічного університету 2012 р. – 672 с. – С. 331 – 338.

4. *Мишкарьова С.В.* Виховний потенціал діяльності православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період 1921-1939 рр. / С.В. Мишкарьова // Гуманітарний вісник. – Додаток 1 до Вип. 27, Том VI (39): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К.: Гнозис, 2012. – 552 с. – С. 319 – 324.

5. *Мышкарёва С.В.* Особенности преподавания православного Закона Божьего в школах Волыни (20-30 гг. XX ст.) / С.В. Мышкарёва // Научное издание «Естественно-гуманитарные исследования», Международный журнал №2, ООО «Академия знаний», г. Краснодар. – 151 с. – С. 88 – 94.

6. *Мишкарьова С.В.* Організаційні засади діяльності Братства православних богословів у Польщі (1934-1938 рр.) / С.В. Мишкарьова // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 8 (51). – Рівне: РДГУ, 2014. – 181 с. – С. 62 – 65.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. *Мишкарьова С.В.* Організаційні засади діяльності православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період 1921-1939 рр. / С.В. Мишкарьова // Філософія. Педагогіка. Суспільство: Зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 2. – Рівне: видавець О. Зень, 2012р. – 399 с. – С. 185 – 194.

2. *Мишкарьова С.В.* Освітньо-виховна діяльність Братства православних богословів у Польщі (1934-1938 рр.) / С.В. Мишкарьова // Християнство у полі державно-церковних відносин: історія і сьогодення. До 1700-ліття проголошення Міланського едикту: мат. Всеук. наук.-практ. конф. 14 – 15 травня 2013 року / ред. кол.: О.П. Чучалін (гол. ред.) та ін. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2014. – 145 с. – С. 94 – 103.

3. *Мишкарьова С.В.* Інтеграція України до європейського освітнього простору: історичний та загально-педагогічний аспекти / С.В. Мишкарьова // Вища освіта України. – Додаток 4, том I (19) – 2010 р. – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – 576 с. – С. 294 – 299.

АНОТАЦІЇ

Мишкарьова С. В. Освітньо-виховна діяльність православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2015.

У дисертації проаналізовано стан наукової розробки проблеми освітньо-виховної діяльності православних братств у Західній Україні у міжвоєнний період (1921 – 1939рр.). На основі міждисциплінарного підходу до розгляду досліджуваної проблеми окреслено основні тенденції освітньо-виховної діяльності православних братств у Західній Україні у досліджуваній період: територіальну, етнічну, методичну, діяльнiсну.

Виявлено вплив освітнього розвитку Західної України на освітню та виховну діяльність православних братств.

Визначено організаційні засади, напрями та форми освітньо-виховної діяльності православних братств. Окреслено їх роль у формуванні підходів та розробці методики навчання Закону Божого і релігійного виховання молоді. Визначено шляхи екстраполяції діяльності православних братств у сучасний освітній простір України.

Ключові слова: братство, православ'я, освітньо-виховна діяльність, релігійна освіта, Західна Україна.

Мышкарёва С. В. Образовательно-воспитательная деятельность православных братств в Западной Украине в межвоенный период (1921 - 1939 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, 2015.

В диссертации проанализировано состояние научной разработки проблемы учебно-воспитательной деятельности православных братств в Западной Украине в межвоенный период (1921 – 1939гг.). Обоснованы основные тенденции образовательно-воспитательной деятельности православных братств в Западной Украине: территориальная (обусловленная концентрацией православных братств на территории Западной Волыни), этническая (заклучалась в усложнении условий образовательно-воспитательной деятельности в связи с полонизацией и румынизацией Западной Украине), методическая (характеризовалась стремлением украинской православной интеллигенции к наращиванию методического потенциала в национальной системе образования и воспитания в исследуемый период), деятельностная (предусматривала превалирование воспитательного компонента в деятельности православных братств Западной Украины).

Обосновано влияние социально-политического развития Западной Украины на образовательно-воспитательную деятельность православных братств в регионе в 1921-1939

гг. Теоретический анализ проблематики образовательно-воспитательной деятельности православных братств с учетом его междисциплинарного характера осуществлен на основе методологии религиоведения, истории и истории педагогики.

В результате научного поиска представлены результаты категориально понятийного анализа проблемы исследования, определены сущность категорий «братство», «западное православное братство», «образовательная деятельность», «воспитательная деятельность», «образовательно-воспитательная деятельность православных братств Западной Украины». Доказано, что основными факторами, повлиявшими на развитие образовательно-воспитательной деятельности православных братств Западной Украины в 1921-1939 годах, были: социально-политические (доминирующее влияние государственной национальной и религиозной политики Польши, Румынии, Чехословакии, что побудило к необходимости этнокультурной идентификации православного населения на землях Западной Украины в межвоенный период); этноконфессиональные (украинизация православия, которая определяли необходимость сохранения украинской православной церкви в условиях прочего конфессионального окружения).

Проанализирована образовательно-воспитательная деятельность православных братств Западной Украины в межвоенный период (1921-1939 гг.) Определены основные направления и формы их образовательно-воспитательной деятельности, участие в формировании подходов и методики обучения Закона Божия, что определяло сущность религиозного воспитания молодежи. Намечены основные направления экстраполяции деятельности православных братств в современное образовательное пространство Украины.

Ключевые слова: братство, православие, образовательно-воспитательная деятельность, религиозное образование, Западная Украина.

Myshkareva S.V. Educative activity of Orthodox Brotherhoods in Western Ukraine in the interwar period (1921 - 1939). - Manuscript.

The dissertation for the degree of the candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogy – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2015.

The dissertation analyses the educational activity of the Orthodox Brotherhoods in Western Ukraine in the interwar period (1921 – 1939). Based on the interdisciplinary approach to the investigated problem the main trends in educational activities of the Orthodox Brotherhoods in Western Ukraine in the following period are outlined, they are territorial, ethnic, methodical and activity ones.

The influence of educational development of Western Ukraine on educational activity of the Orthodox Brotherhoods is revealed.

Organizational principles, trends and forms of educational activity of the Orthodox Brotherhoods are specified. The paper explains their role in formation of approaches and methods for teaching the Law of God and children' religious education. The ways of extrapolation of Orthodox Brotherhoods in a modern educational environment of Ukraine are singled out.

Key words: brotherhood, Orthodoxy, educational activity, religious education, Western Ukraine.